

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 8, sayı / issue: 2
(Güz /Autumn 2021): 139 - 153

**Dilde Kesinlik Konusunda Molla Gürânî'nin Birleştirici Yorumu ve
Bunun Eleştirisi**

The Unifying View of Mulla Gürânî on Certainty in Language and Its
Criticism

Mehdi Cengiz

Dr. Öğr. Üyesi, Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Assist. Prof., Çoruh University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Artvin/Turkey
e-mail: mehdicengiz@artvin.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7593-1801>

DOI: 10.33718/tid.1011887

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 9 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Mehdi Cengiz, "Dilde Kesinlik Konusunda Molla Gürânî'nin
Birleştirici Yorumu ve Bunun Eleştirisi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2
(Güz 2021): 139 - 153

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit
edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism
detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Dilde Kesinlik Konusunda Molla Gürânî'nin Birleştirici Yorumu ve Bunun Eleştirisi*

Öz

İslam düşünce geleneğinde lafız, anlam ve bu ikisi arasındaki ilişki felsefe, kelâm ve fıkıh usulü gibi disiplinlerce incelenmiştir. Akıl ile nakil çatıştığında akılı nakle takdim edenlerin temel argümanı olan lafzî delillerin (dilsel delâlet) zannîliği nazariyesi de bu çerçevede ilim dünyasının gündemine dâhil olmuştur. 12. yüzyılın önemli düşünürlerinden Fahreddin er-Râzî'nin teorileştirdiği (ö. 606/1210) bu düşünceye göre lafzî deliller mecaz gibi birçok dil olasılığına maruz kalmaktadır. Bu yüzden de kesin bilgi değil, zan ifade etmektedir. 15. yüzyıla gelindiğinde Molla Gürânî (ö. 893/1488), bu nazariyeyi inceleyip lafzî delillerin karine ile birlikte kesinlik ifade ettiğini dile getirmiştir. Ona göre lafzî delillerin kesin bilgi ifade ettiğini söyleyenler, karineyi dikkate almış; zan bildirdiğini iddia edenler ise karineden bağımsız bunu öne sürmüştür. Bunun yanında Molla Gürânî, lafzî bir delilin karine ile beraber kesinlik ifade etmediğini söylemenin mükâbere olduğunu belirtmiştir. Bu makale Molla Gürânî'nin dilde kesinlik konusundaki fikrini belirleyip bunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Molla Gürânî'nin mezkûr birleştirici yaklaşımının tartışmaya açık olduğu gösterilecektir. Bu doğrultuda öncelikle dilin zannîliği hususunda bilgi verilip Molla Gürânî'nin karine düşüncesi etrafında birleştirdiği ihtilafın tarafları tespit edilecektir. Daha sonra ise Molla Gürânî'nin konu hakkındaki düşüncesi belirlenip tartışmanın, onun iddia ettiği gibi lafzî bir ihtilaf olmadığı, bilakis dinî metinlerin yorumunda temel bir problem olduğu gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili ve Belâgatı, Fahreddîn er-Râzî, Mükâbere, Lafzî Delil, Dilde Nesnellik.*

The Unifying View of Mulla Gürânî on Certainty in Language and Its Criticism*

Abstract

In the tradition of Islamic thought, wording, meaning and the relationship between these two have been studied by disciplines such as kalâm, philosophy and fiqh (jurisprudence). In this context, the theory of the supposition of linguistic signification, which is the main argument of those who prioritize the reason (aql), when reason and to the scripture (naql) conflict, has also been included in the agenda of the scientific world. According to this idea, which was theorized by Fakhr al-Din al-Râzî (d. 606/1210), one of the important thinkers of the 12th century, language messages are exposed to different language possibilities such as metaphor. Therefore, it does not express certainty, but a supposition. In the 15th century, Mulla Gürânî (d. 893/1488) in his work named ad-Durer al-levâmî' examined this theory and stated that the language messages together with the çarîna expressed

* Bu makale Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye sempozyumunda sunulan "Molla Gürânî'nin Dilsel Delâletin Epistemik Değeri ile İlgili Birleştirici Yorumu ve Bunun Eleştirisi" adlı tebliğin gözden geçirilerek genişletilmiş ve makale formatında düzenlenmiş şeklidir.

* This article is the expansion and edition of the study titled "Mulla Gürânî's Unifying Commentary on the Epistemological Value of Language and Its Criticism" presented at the Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye (Sciences of the Arabic Language in the Ottoman Empire) symposium.

certainty. According to him, those who say that language messages express certainty have taken *ḡarīna* into consideration. Those who claim that it does not express certainty have asserted this independently of *ḡarīne*. In fact, Mulla Gürânî, who took this thesis one step further, stated that it is *al-mukābara* to say that a word does not express certainty together with the *ḡarīna*. This study aims to determine Mulla Gürânî's view on the certainty of linguistic signification and to evaluate it. In addition, this study will show that Mulla Gürânî's unifying approach is not correct. For this, firstly, information about the theory of the certainty of linguistic signification will be given and the parties to the conflict that Mulla Gürânî tried to unite around the idea of possibility will be determined. Subsequently, it will be determined what Mulla Gürânî's opinion on the subject is and it will be shown that the debate is not a literal conflict as he claims, but a fundamental problem in the interpretation of religious texts.

Keywords: *Arabic Language and Rhetoric, Usūl-ī Fiqh, Fakhr al-Din Al-Rāzī, Al-Mukābara, Literal Evidence (Dalīl), Objectivity in Language.*

Giriş

Duygu ve düşüncelerin mütekellim ve muhatap arasında aktarılması görevini üstlenen dil, bir iletiyi olduğu gibi ifade etmek için göndergesel işlevinde kullanılır. Ayrıca dil, sanatsal, şiirsel, alıcıyı harekete geçirme, kanalı kontrol etme ve heyecan bildirme gibi farklı fonksiyonlar için de kullanılabilir.¹ Dilin heyecana bağlı işlevinde olduğu gibi özneliğin hâkim olduğu dil fonksiyonları bir tarafa, bir dil iletimi, göndergesel görevini yerine getirirken bile mütekellimin kastetmediği şekilde anlaşılabilir. Söz gelimi mütekellimin, yırtıcı bir hayvan türü olan aslanın bağırması için kullandığı “Aslan kükredi” sözündeki aslan kelimesini, muhatap, cesaret yönünden aslana benzeyen bir şahıs ya da ismi Aslan olan birisi olarak anlayabilir. Buradan hareketle dilsel göstergelerin başka bir anlama gelmesi muhtemel olmayacak şekilde kesinlik bildirmediği öne sürülebilir. Bu durumda ise bazı sosyal ve iletişimsel aksamalar meydana gelecek dahası mütekellim ile muhatap arasında sözlerinin anlaşılmadığına yönelik psikolojik kaygılar oluşacaktır.

Dilsel delâletin kesinlik ifade edip etmediği bir başka ifade ile dil verilerinin nesneliliği ya da lafzî delillerin katiyeti sorunu İslam düşünce geleneğinde Kur’an-ı Kerîm ve hadis metinlerinin nasıl anlaşılması gerektiği bağlamında kelâm ve fıkıh usulü disiplinlerinde incelenmiştir. Bu konu ilk defa sistematik olarak Fahreddîn er-Râzî’nin (ö. 606/1210) çalışmaları ile ilim dünyasının gündemine girmiştir.² Bilindiği üzere Cüveynî’nin (ö. 478/1085) çalışmalarıyla başlayan Eş’arî kelâm anlayışına iç tutarlılık kazandırma projesi, Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) mantık, kelâm ve fıkıh usulü incelemeleriyle devam etmiş ve Râzî tarafından çeşitli teorilere dönüşmüştür. Râzî, Cüveynî ve Gazzâlî’nin akıl ve nakil çatıştığında aklın nakle takdim edilmesi gerektiğine dair iddialarını teorileştirmek için aklın kesin bilgi, naklin ise zan ifade ettiğini kanıtlamak ister. Kelâmî tartışmalarda iç tutarlılığın sağlanması konusunu tartışırken lafzî del-

1 Dilin işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Jakobson, “Linguistic and Poetics”, 350-378.

2 Konunun ayrıntıları için bk. Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl fî ‘ilmi uşûli’l-fıkh*, 390-391; Fahreddin er-Râzî, *Muhassalu efkâri’l-mütekaddimîn ve’l-müteehhürîn mine’l-‘ulemâ ve’l-hükemâ ve’l-mütekellimîn*, 51; Mehdi Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu- Anlatılabilmeyen İmkânı*; Mehdi Cengiz - Şükran Fazlıoğlu, “Fahreddin er-Râzî’nin ‘Dilde Kesinlik’ Sorununa Yaklaşımı: Tespit ve Tercih”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları* 42 (2020), 37-62.

illerin kesinlik ifade edip etmediği problemini de ele alan Râzî, zayıf delillerin neler olduğunu ve bunların mahiyetini kelâm kitaplarında detaylı olarak inceler.³ Ona göre ayıklanması gereken zayıf delillerden birisi de akli meselelerde, naklî delilin kullanılmasıdır. Râzî, bu bağlamda sem'î delillerin kullanılma ihtimalinin olduğu kelâmî konuları 3 kısma ayırır:

1. Naklî delil vasıtasıyla bilgi elde edilemeyecek meseleler,
2. Ancak naklî delil vasıtasıyla bilgi elde edilebilecek meseleler,
3. Bazen akli bazen de naklî delil vasıtasıyla bilgi elde edilebilecek meseleler.

Tanrının varlığını bilmek gibi sem'î delilin doğruluğunu bilmenin kendisine bağlı olduğu bütün deliller, naklî delillerle tashih edilemezken Kaf Dağı'na bir güvercinin oturması bilgisinde olduğu gibi zihnin iki mümkünden birine hükmedemediği konular ancak naklî delille bilinebilir. Üçüncü kısmı oluşturan bazen akli bazen de naklî delil vasıtasıyla bilgi elde edilebilecek meselelere ise rü'yetullâh (Müminlerin âhirette Allah'ı görmesi) tartışması örnek verilebilir. Sayılan kısımların birincisinde sem'î delil kullanılamaz, aksi takdirde bir şeyi kendisiyle ispat etmek anlamına gelen devir problemi ortaya çıkar. İkinci kısımda ise bilgiye ulaşmanın başka bir imkânı olmadığı için sem'î delillerin kullanılması gerekir. Üçüncü kısımda ise sem'î delilin kullanılıp kullanılmayacağı problemlidir. Zira sem'î bir delilin zahirî anlamına aykırı akli bir delilin varlığı düşünüldüğünde muhakkik âlimlere göre sem'î delilin te'vîl edilmesi gerekir. Şu sebeple ki akılla nakil te'ârüz ettiğinde bu ikisinin birleştirilme imkânı yoksa ya akıl yalanlanıp nakil te'vîl edilmeli ya da nakil yalanlanıp akıl te'vîl edilmelidir. Tanrının varlığı yalnızca akılla bilinebileceği için naklin doğru olduğunu iddia etmek, naklin sıhhatine zarar verir. Bu durumda ise naklin kesin bilgi ifade etmesi için nakle aykırı akli bir bilginin olmadığı tespit edilmelidir. Bu da iki şekilde olur:

a- Akli kesin bir delil, naklin zahirî anlamını desteklemelidir. Bu durumda naklî delille istidlâl önemini kaybeder. Çünkü akli delil zaten ilgili bilgiyi ispatlamak için yeterlidir.

b- Naklî delilin zahirî anlamını kabul etmeyenlerin delillerinin batıl olduğu gösterilmelidir. Fakat bu delillendirme türü zayıftır. Çünkü nassın

3 Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl fî dirâyeti'l-usûl*, 124-155.

zahirî anlamını kabul etmeyenlerin zikretmediği başka deliller de olabilir.

Yukarıda anlatılanlara göre naklî delil, aklî delillerin aksine kesin bilgi ifade etmez.⁴ Râzî, naklî delillerin kesin bilgi ifade etmemesini, ihtimâlât adı verilen olasılıkların bir sözde bulunup bulunmamasıyla ilişkilendirir. Râzî'nin konu hakkındaki ana dayanağı, lafzî delillerin katıyet bildirmesi sonucunun, zan içeren öncüller ile alakalı olup ilgili kıyasın sonuçlarının zannî olmasıdır. Bu yüzden Râzî'ye göre lafzî delillerin manaya delaletinin zannî olduğu ispatlanmalıdır. Dolayısıyla Râzî, lafzî delillerin katılığına engel olan ihtimalleri inceler.⁵ Lafızların sözlük anlamları ile sarf ve nahiv bilgilerinin günümüze intikalinde yaşanabilecek sorunlar; kelimelerin mecaz, iştirâk, nakil, tahsîs, izmâr, takdim-tehir gibi farklı dilsel ihtimallere maruz kalması ve nesih, aklî-naklî muarız ihtimalleri, bu olasılıkların başlıcaları arasındadır.⁶ Mesela bir lafız, iki veya daha fazla mana arasında müşterek ise mütekellimin muradı, muhatabın inandığı anlamdan farklı olabilir. Bu kapalılık ancak muhataptan gelen yeni bir ifade ile kalkabilir. Bu durumda ise muhatabın ikinci ifadesinde de sayılan olasılıkların bulunmaması gerekir. Geriye doğru uzayıp giden bu durum ise sebep-sonuç ilişkisi içindeki olayların geriye doğru sonsuza kadar sürmesi anlamına gelen teselsül ile sonuçlanır ki bu da batıldır. Râzî bu ihtimallerle yetinmeyip naklî bir delilin kesinlik ifade etmesinin, sözü edilen ihtimallerin araştırılıp bulunmaması durumunda dahi söz konusu olmadığını öne sürer. Bunu ispatlamak için ise 'adem-i vicdânın 'adem-i vücûda (bir şeyi bulamamanın, o şeyin yokluğuna) delâlet ettiği yönündeki çıkarımı zayıf olarak nitelendirir.⁷

1. Lafzî Delillerin Epistemik Değeri ve Konuyla İlgili Teoriler

Lafzî delillerin kesinlik ifade edip etmediği, mütekellimûn metodu esas alınarak yazılan fıkıh usulü kitaplarının yanında kelâm ve dil metodolojisi eserlerinde de tartışılmış ve konuyla ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Söz gelimi Âmidî'ye göre bu konuda temelde iki görüş vardır:

4 Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl fî dirâyeti'l-usûl*, 1/142-145.

5 Konu hakkında bk. Çakmak, "Fahreddin er-Râzî'de Lafzî Delillerin Kesinlik Sınırı ve Bilgi Değeri", 424-427.

6 İlgili olasılıklar için bk. Mehdi Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu- Anlatabilmenin İmkânı*; 71-203.

7 Fahreddin er-Râzî, *el-Erba'în fî usûli'd-dîn*, 2/253.

1. Lafzî deliller mutlak olarak kesinlik ifade eder. Haşviyye mezhebi bu görüştedir.⁸
2. Lafzî deliller mutlak olarak kesinlik ifade etmez.⁹

Özellikle haberî sıfatlar bağlamında dinî nasların zahirî anlamını, aklın ilkelerine önceleyip akıl yürütmeyi kabul etmeyen, bunun yerine, sadece nakli esas alan Haşviyye ekolüne göre lafzî deliller mutlak anlamda kesinlik ifade eder. Buna göre naslarda yer alan bütün bilgiler herhangi bir yoruma/te'vîle tabi tutulmadan anlaşılıp uygulanmalı ve ilgili rivayetler aklın temel ilkeleri ile karşılaştırılmadan kabul edilmelidir.

Lafzî delillerin katiyet ifade etmediği görüşü Semerkant Hanefî fıkıh usulcülere ile ilişkilendirilebilir. Nitekim 'Alâüddîn es-Semerkandî (ö. 539/1144) akîl bir delilin sem'î bir delile öncelenmesi gerektiği düşüncesini; naklî delilin izmâr, hazf, kinaye ve mecâz olasılıklarını taşıması ile alakalandırmıştır. Bu yüzden de ona göre sem'î delillerin zan; akîl delillerin ise kesinlik ifade ettiği söylenebilir.¹⁰

Naklî bir delilin bilgi seviyesini yükselten karine gibi öğeler dikkate alınmaksızın lafzî delillerin katiyet ifade etmediği kabul edildiğinde 'izzetu'n-nusûs¹¹ ve aslî konuların kendisine bina edilmesi gereken kesin delillerin yokluğu gibi sorunlar meydana gelmektedir. Lafzî delillerin müstakil olarak kesinlik ifade etmediğini savunan bazı düşünürler, yukarıda zikredilen problemleri aşmak veya en aza indirmek için dilsel delâletin kesinlik ifade etmesini sağlayacak farklı unsurlar aramışlardır. Kesinliğe ulaştıracak bu unsurlar, dil sınırları içinde yer alıp almamasına göre üç kısımda incelenebilir:

8 "Daha çok Kur'an ve Sünnet'e dayalı olan yaygın ulûhiyyet anlayışına aykırı çeşitli inanç ve telakkileri benimseyenler hakkında kullanılan haşviyye tabiri, tarihî süreç içinde "Allah'a sıfat nispet etmekte aşırılığa düşenler, bu konuyla ilgili dinî metinleri teşbih ve teccîm anlayışıyla yorumlayanlar" şeklinde bir anlam kazanmıştır. Kullanıldığı döneme ve çevreye, ayrıca yöneltildiği ve yerilmesi amaçlanan karşıt gruba göre kendisine yüklenen bazı sübjektif değerlendirmeler sebebiyle bu tabir tarih boyunca farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu sebeple haşviyye olarak nitelenen bir grubun kimliğini her zaman tam anlamıyla belirleyip tanımlamak oldukça güçtür." Metin Yurdagür, "Haşviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16/426.

9 el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, 4/324-326.

10 Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*, 359.

11 'izzetu'n-nusûs: Kesin bilgi ifade eden delillerin azlığı anlamına gelen fıkıh usulü terimi.

1. Dil sınırları içerisinde kesinliğe ulaşılabilir.
2. Dil dışı unsurlarla kesinliğe ulaşılabilir.
3. Dil içi ya da dil dışı unsurlarla kesinliğe ulaşılabilir.

Dil sınırları içinde kesinliğe ulaşılabilceğini savunanlar arasında Râzî ve Şâtibî (ö. 790/1388) ismi öne çıkar. Şâtibî'ye göre lafzî bir delil, ancak aynı anlamı ifade eden diğer naklî delillerin kesinlik bildirene kadar bir araya gelmesi ve sonuç olarak ilgili konuyla alakalı tümel bir hükme ulaşılması durumunda kesinlik ifade edebilir. Şâtibî bu durumu, istikrâ olarak adlandırır.¹² Râzî ise dilsel delâletin ifade ettiği zannın, ancak karine ya da müşâhede yoluyla kesinliğe dönüştürebileceğini iddia etmiştir.¹³ Yani Râzî'ye göre söz gelimi "Ahmed öldü." cümlesinin kesinlik ifade etmesi için iki yol vardır: A- Muhatap bu sözü duyduğunda ya da duymadan önce veya duyduktan sonra Ahmed'in öldüğünü müşâhede etmelidir. B- Dil içi veya dil dışı karinelerin bir araya gelmesiyle Ahmed'in öldüğü anlaşılır. Dil içi karineler aynı lafzın tekrarlanması şeklinde olabileceği gibi aynı medlûlü bildiren rivayetlerin bir araya gelmesi şekliyle de olabilir. Dil dışı karinelerin kesin bilgi ifade etmesi ise "Ahmed öldü." sözünün medlûlünü destekleyecek dil dışı karinelerin bir araya gelmesiyle olur. Mesela muhatabın, Ahmed'in evinin önündeki cenaze merasimini, defin hazırlıklarını ve cenazeye katılanların üzerindeki Ahmed fotoğrafını gördüğünü varsayalım. Bu durumda mezkûr cümle, muhatap açısından kesin bilgi ifade eder.

Lafzî delillerin kesinlik bildirmesi için dilin kâfi olmadığını öne sürenlere göre katiyete ancak dil dışı unsurlar ile ulaşılabilir. Bâtinîlerin masum imamı bilginin menşei olarak görmeleri ve bazı sahte tasavvuf gruplarının metin değil, ilhamı esas almaları bu duruma örnek verilebilir.¹⁴

Sonuç olarak Râzî'ye göre zâtı itibariyle lafzî bir delil, kesinlik ifade etmese de birtakım karinelerin bir araya gelmesiyle kesinlik ifade edebilir. Nitekim Râzî, karinenin kesin bilgi ifade etmediğini söyleyenlerin delillerini inceledikten sonra karinenin kesin bilgi ifade ettiğini fakat karineleri anlatmaya sayfaların yetmeyeceğini iddia eder. Bu duruma ise susadığını

12 Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 1/27-29.

13 Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl fî 'ilmi uşûli'l-fikh*, 1/408.

14 Mehdi Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu- Anlatabilmenin İmkânı*, 46-47.

söyleyen birisinin vücudunda bu kişinin susuzluğuna delâlet eden işaretlerin olmasını örnek verir. Ona göre susuz kalan kişinin yüzünde oluşan bu işaretler, birer karine olup bu kişinin sözünde doğru olduğunu gösterir. Kısaca ona göre örfü inceleyen herkes lafzî delillerde kesin bilginin kaynağının karine olduğunu bilir.¹⁵

2. Molla Gürânî'nin Görüşü ve Müzakeresi

Fâtih Sultan Mehmed (ö. 886/1481) dönemimin önemli âlimlerinden olan Molla Gürânî (ö. 893/1488), Tâceddîn es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) fıkıh usulü alanında yazdığı *Cem'û'l-cevâmi'* adlı eseri *ed-Dürerü'l-levâmi' fi şerhi Cem'î'l-cevâmi'* adıyla şerh etmiştir. Molla Gürânî bu şerhinde lafzî delillerin kesinlik ifade etmesi konusundaki tartışmanın lafzî olduğunu ifade etmiştir. "Doğru olan lafzî delillerin kesinlik ifade edebilmesidir." sözünü şerh ederken naklî delillerin karine olmaksızın kesinlik bildirmediğini, çünkü bu tür delillerin mecaz ve iştirâk gibi anlamsal farklılıklar taşıyabileceğini söyler. Ona göre kesin bilgi ifade eden karinelerin bulunması durumunda mütekellimin, ilgili lafızlarla ne murat ettiği anlaşılabilir. Kesin bilgi ifade eden karine, bir lafzın muayyen bir siyakta belli bir manada kullanıldığına dair mütevâtir nakille bilinebilir. İcmân da mütevâtir haber gibi kesinlik ifade ettiğini iddia eden Molla Gürânî, bir müçtehidin icmâa muhalefet etmesini câiz görmez.¹⁶ Ümmet dalâlet üzerinde birleşmeyeceği için hakkında icmâ edilen bir konunun, Allah'ın hükmüne aykırı olması mümkün değildir.

Bu tür karinelerle dilin kesinlik bildirmesinin müsellemler olduğunu öne süren Molla Gürânî'ye göre karine olmazsa ilgili metin katiyet ifade etmez. O, lafzî bir delil olan "Namaz kılın."¹⁷ ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ ve "Boşanan kadınların kendileri üç âdet görünceye kadar beklerler."¹⁸ ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ﴾ âyetlerini sened ve metin açısından inceler. Her iki âyet de sened açısından kesin olmakla beraber bu iki âyetin manaya delâletleri aynı değildir. Ona göre ilk âyetle kastedilen mana kesin iken ikincisi böyle değildir. Çünkü ilk âyetle namaz kılmanın emrolunduğu hem icmâ hem de mütevâtir haber yoluyla nakledilmiştir. Fakat ikinci âyette geçen kur'

15 Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl fi 'ilmi uşûli'l-fıkh*, 4/284.

16 Gürânî, *ed-Dürerü'l-levâmi' fi şerhi Cem'î'l-cevâmi'*, 1/428-429.

17 Bakara 2/43

18 Bakara 2/228.

kelimesi, hayız ve temizlik manalarında müşterek olduğu için bu lafzın manaya delâleti kesin değildir. Bu yüzden de İslam hukukçuları bu sözle ne murat edildiği konusunda ihtilaf etmiştir.¹⁹

Sonuç olarak bir şeyin aynı anda hem olumlanıp hem de olumsuzlanamayacağını söyleyen Molla Gürânî, naklî delillerin kesin bilgi ifade etmediğini öne sürenlerin, karineden sarf-ı nazar ederek bunu iddia ettiklerini; kesinlik ifade eder diyenlerin ise karineyi dikkate alarak bunu söylediklerini dile getirir. Sonuç olarak Molla Gürânî karineyi bir lafzın kesinlik ifade etmediğini iddia eden kişilerin mükâbir olduğunu belirtir.²⁰

Yukarıda geçen birinci öncülü yani lafzî delillerin kesinlik ifade etmediğini iddia edenlerin karineyi göz ardı ettikleri iddiasını, ilk bakışta tartışmanın taraflarının kabul ettiği söylenebilir. Çünkü lafzî delilin kesinlik ifade ettiğini söyleyenler, karine olsun veya olmasın naklî delilin manaya delâletini kat'î görürler. İlgili katiyete eklenen karine ise bu bilgiyi kuvvetlendirmektedir.²¹ Bilginin artmayacağı fakat kişide oluşan duyguların yoğunlaşacağı dikkate alındığında duygu yoğunluğu yönünden bu bilgide bir tür artış yaşanır. Söz gelimi doğruluğu kesin olarak bilinen bir trafik kazasının kişide oluşturduğu duygu ile bu bilgiye ek olarak kazazedeleri görme karinesinin oluşturduğu duygu yoğunluğu birbirinden farklıdır. Fakat hâsılın tahsîlinin mümkün olmadığı dikkate alındığında oluşan bilgi seviyesi artmaz. Çünkü bilgi, aksi muhtemel olmayacak derecede zihinde oluşan açıklığı ifade eder.

Lafzî delillerin kesinlik ifade etmediğini iddia edenlerin karineyi göz ardı ettikleri hususunda, tartışmanın tarafları arasında ortak kabul var gibi görünse de her iki mukaddime çeşitli örneklerle nakzedilebilir. Lafzî delillerin kesinlik ifade etmediğini iddia edenlerin karineyi göz ardı ederek bunu söyledikleri iddiası, Şâfiî âlimlerden Abdullah İbnü'l-Lebbân'ın (ö. 446/1054-1055) görüşü ile nakzedilir. Çünkü ona göre dilsel delâlet zan ifade eder. Nitekim Gazzâlî, İbnü'l-Lebbân'a göre farklı bir anlama gelmesi muhtemel olmayan lafız olarak tanımlanan nassın, dini metinlerde bulunmadığını iddia etmiştir. Gazzâlî'ye göre bu düşünce nassın tarihiyle alakalıdır. Çünkü nas, "başka bir manaya gelmesi muhtemel olmayan

19 Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, 7/630-632.

20 Gürânî, *ed-Dürerü'l-levâmî*, 1/ 429.

21 Konu hakkındaki ihtilaf için bk. Süyûtî, *Şerhü'l-Kevkebi's-sâtî fî nazmi Cem'î'l-cevâmî*, 1/118.

anamlı lafız" olarak tanımlandığında dini metinlerde bu tanıma uygun lafızlar ya hiç olmayacak ya da çok az bulunacaktır. Nitekim Gazzâlî, nassın te'vîle muhtemel olmamasını yeterli görmekte ve bazı Şafîî âlimlerin uzak ihtimallerin yok olmasını şart koşmalarını tenkit etmektedir. Çünkü nas, onların dediği gibi tanımlanırsa dini bir metinde, manası sarih olan hiçbir lafız düşünülemezdir.²² İmam Gazzâlî'nin bu sözlerinden bazı Şafîî âlimlerin, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette nas olarak değerlendirilebilecek lafız bulunmadığını öne sürdükleri, dolayısıyla da karineleri dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. Mütevâtir nakil, icmâ, ümmetin telakki bi'l-kabûlü gibi pek çok karinenin kuşattığı dolayısıyla da kesin bilgi ifade eden âyet ve hadislerle rağmen bazı âlimler nassın olmadığını öne sürmüştür. Buradan da bu kişilerin karine ile metnin delâletini birbirinden bağımsız gördükleri anlaşılmaktadır. Nitekim Râzî, *el-Mahsûl*'de bazılarına göre lafzî delillerin katiyet ifade etmediğini²³ benzer şekilde *el-Erba'în*'de de bir gruba göre dilsel delâletin kesinlik bildirmediğini söylemiştir.²⁴

İkinci öncül olan lafzî delillerin kesinlik bildirdiğini söyleyenlerin karineyi dikkate aldıkları iddiası vakıa ile örtüşmez. Çünkü Âmidî'nin de dediği gibi haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğini söyleyenlerin bir kısmı ﴿ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ ﴾ "Eğer onların mümin olduğunu bilerseniz..."²⁵ âyetinde olduğu gibi ilmin, zan anlamında kullanıldığını yani ilgili bilginin sanıdan ibaret olduğunu; bir kısmı ise haber-i vâhidin karinesiz yakînî bilgi ifade ettiğini öne sürmüştür. Bazı Zâhirî âlimlere ve İmam Ahmed'den yapılan bir rivayete göre bütün haber-i vâhidler kesin bilgi ifade ederken diğerlerine göre bu, bazı haber-i vâhidlerle sınırlıdır.²⁶ Ayrıca lafzî delillerin mutlak anlamda kesinlik ifade ettiği görüşü Haşviyye mezhebi mensupları tarafından da savunulur.²⁷ Hatta bunlara göre Kitap ve sünnet olmadan bilgiye ulaşamaz.²⁸ İtikâdî ve 'amelî konularda akıl yürütmeyi yanlış bulan Haşviyye mezhebine göre nasların zâhiri esas alınmalıdır.

22 Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, 242-243.

23 Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 1/390.

24 Fahreddin er-Râzî, *el-Erba'în fî usûli'd-dîn*, 2/251.

25 Mümtehine 60/10.

26 Âmidî, *el-lhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2/32.

27 Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, 4/324.

28 Zerkeşî, *Teşnifü'l-mesâmi' bi-Cem'î'l-cevâmi'*, 1/325.

Bundan dolayı da dini metinlerde Allah'a nispet edilen yüz ve göz gibi organları te'vîl etmezler.²⁹

Genellikle haber-i vâhidin altında değerlendirilen meşhur ve müstefiz haberlerin epistemik değeri,³⁰ garîb ve 'azîz gibi diğer haber-i vâhidlerden farklı olduğu için haber-i vâhidin bilgi değeri hakkındaki tartışma, meşhur-müstefiz hadis zemininde incelenebilir. Çünkü söz gelimi İbn Fûrek, haber-i vâhidin nazarî bilgi ifade ettiğini öne sürer. İbn Fûrek'in, müstefiz hadisleri mütevâtirin bir bölümü olarak nitelendirdiğini dolayısıyla da bu tür haberlerin katiyet ifade ettiği iddia edilmiştir.³¹ İbn Fûrek, müstefiz bir haberi, haber-i vâhiden bağımsız değerlendirdiği gibi Hanefîler de meşhûr haberi, haber-i vâhiden ayırır. Onlara göre meşhur haber, mütevâtir ile haber-i vâhid arasında bir bölümdür. Hanefîler âyetlere yapılan ziyâdeyi nesih saydıkları ve haber-i vâhidin âyeti nesh edemeyeceğini bir kural olarak kabul ettikleri için ilgili âyetlere yapılan ziyâdeyi, meşhûr hadislerle açıklamaya çalışırlar. Bu durumda meşhur haber, haber-i vâhiden üstün olduğundan bunlarla âyetler nesh edilebilir. Buna göre çoğunlukla haber-i vâhid olarak değerlendirilen meşhur ve müstefiz haberler mezkûr âlimlere göre kesin bilgi ifade eder. Bu durumda ise lafzî delillerin kesin bilgi ifade ettiği sonucuna ulaşılabilir. Fakat karinelerin sınırsız olduğu bilgisi, meşhur ve müstefiz haberin şartı olan bir haberi an az 3 kişinin rivayet etmesi ile beraber düşünüldüğünde bu tür haberlerde kesinlik ifade eden şeyin râvilerin sayısı olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

İslâm düşünce geleneğinde, kelâm ve fıkıh usulü eserlerinde sıkça karşılaştığımız lafzî delillerin ifade ettiği epistemik değer tartışmaları, dinî metinlerin nasıl yorumlanması gerektiği noktasında belirleyici olduğu gibi aklî meselelerde hangi tür bilgilerin kullanılması ve nakil ile akıl çatıştığında bunlardan hangisinin tercih edilmesi gerektiği noktasında da belirleyicidir.

29 Metin Yurdagür, "Haşviyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 16/426.

30 Bermâvî (ö. 831/1428) meşhur haberlerin, haber-i vâhidin alt bir bölümü olduğu düşüncesini en doğru olarak nitelendirip bu tür haberlerin müstefiz olarak da adlandırıldığını öne sürer. Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*, 4/1804.

31 Merdâvî, *et-Tahbîr*, 4/1804-1805.

Haşviyye mezhebine göre lafzî deliller kesin bilgi ifade ederken İbn Lebbân gibi bazı Şâfiî âlimlere göre bu tür deliller kesinlik ifade etmez. Fakat bu durumda 'izzetu'n-nusûs gibi çeşitli problemlerle karşılaşıldığından Şâtibî, Râzî ve diğer bazı âlimler bu sorundan kurtulmak için çeşitli çözüm önerileri sunarlar. Şâtibî dil içi karinelerin oluşturduğu istikrâ ile Râzî ise karine nazariyesi ile bu problemi çözmeye çalışır.

Molla Gürânî ise mezkûr görüş farklılıklarını karine nazariyesi etrafında birleştirerek bu problemi aşmaya çalışır. Ona göre dilde kesinliği belirleyen şey karinedir. Karine ise mütevâtir haber, icmâ' ya da istikrâ olabilir. Bu çerçevede icmâ deliline muhalefet etmenin caiz olmadığını öne süren Molla Gürânî'ye göre dilsel delâletin kesinlik ifade ettiğini söyleyenler karineyi dikkate almış, kesinlik ifade etmez diyenler ise karineyi dikkate almamıştır. Çünkü ona göre karine olan bir lafzın kesin bilgi ifade etmediğini söylemek makul değildir.

Molla Gürânî'nin bu iddiası vakıya mutabık değildir. Çünkü İbn Lebbân gibi bazı âlimler "başka bir manaya gelmesi mümkün olmayan lafız" anlamındaki nassın olmadığını söylemiştir. Bu durumda ise mütevâtir nakil ve icmâ'ın olmasına rağmen namazın farzîyetini bildiren âyetlerde olduğu gibi pek çok dinî metin kesin bilgi ifade etmez. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete ve bazı Zâhirî mezhebi mensuplarına göre metni sahih olan bir haber-i vâhid, kesin bilgi ifade eder. Hatta Haşviyye mezhebine göre Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen her şey, kesin bilgi ifade ettiğinden naslarda Allah'a izafe edilen el ve yüz gibi haberî sıfatlar te'vîl edilemez. Sonuç olarak İslâm düşünce geleneğinde dilsel delâletin ifade ettiği bilgi değeri hakkında birleştirilmesi mümkün olmayan iki zıt anlayış bulunmaktadır.

Kaynakça

- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim. *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Muhammed Mehdi. Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî usûli'l-aşkâm*. thk. Abdürrezzâk 'Affî. b.y., el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Cengiz, Mehdi. *Dilde Kesinlik Sorunu- Anlatabilmenin İmkânı*. İstanbul: Ketebe, 2021.
- Cengiz, Mehdi - Fazlıoğlu, Şükran. "Fahreddin er-Râzî'nin 'Dilde Kesinlik' Sorununa Yaklaşımı: Tespit ve Tercih". *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları* 42 (2020), 37-62.
- Çakmak, Selma. «Fahreddin er-Râzî'de Lafzî Delillerin Kesinlik Sınırı ve Bilgi Değeri». Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/1 (Haziran 2020): 417-439.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer. *el-Maḥşûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*. thk. Taha Cabir Feyyaz el-'Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer. *el-Erba'în fî usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1406/1986.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer. *Muhassalu efkârî'l-mütekdimmîn ve'l-müteehhırîn mine'l-'ulemâ ve'l-hükemâ ve'l-mütellimîn (Telhîsu'l-Muhassal ile birlikte)*. Mısır: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed. *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Hayto. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 3. Basım, 1419/1998.
- Gürânî, Şihâbüddin Ahmed b. İsmail. *ed-Dürerü'l-levâmî' fî şerhi Cem'î'l-cevâmi'*. thk. Said b. Galib Kâmil el-Mecîdî. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- Jakobson, Roman. "Linguistic and Poetics". *Style in Language*. ed. Thomas A. Sebeok. 350-378. Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, 1960.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed. *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. thk. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed. *Mizânü'l-usûl*

fî netâici'l-ukûl. thk. Muhammed Zeki Abdölberr. Katar: Metâbi'ü'd-Devha el-Hadîsiyye, 1. Basım, 1404/1984.

Süyütî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Şerhü'l-Kevkebi's-sâtı' fî nazmi Cem'î'l-cevâmi'*, thk. Muhammed İbrahim el-Hafnâvî. Mısır: Mektebetü'l-Îmân li't-Tab' ve'n-Neşr, 2000.

Şâtibî, İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât*. thk. Ebü Ubeyde Meşhur b. Hasan Âlu Sellâm. b.y., Dâru ibn 'Affân, 1. Basım, 1997.

Yurdagür, Metin. "Haşviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/426-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.

Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh. *Teşnî-fü'l-mesâmi' bi-Cem'î'l-cevâmi'*. thk. Seyyid Abdölaziz - Abdullâh Rebî'. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1419/1999.

Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1405/1950.